

QAFAR QƏRİB YARADICILIĞININ DİL VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Müstəqillik dövrü Naxçıvan ədəbi mühitinin istedadlı və məhsuldar nümayəndələrindən sayılan şair-publisist Qafar Qərib Naxçıvan MR Babək rayonunun Quznüt kəndində 1976-cı ilin mart ayında dünyaya göz açıb. O hələ tələbə iken yaradıcılıq fəaliyyəti ilə tanınmışdır. Onun yaradıcılığı diqqəti cəlb etmiş və ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 28 oktyabr 2000-ci il tarixli sərəncamı ilə Prezident təqaüdünə layiq görülmüşdür. O, dəfələrlə müsabiqələrin qalibi olmuş, diplom və mükafatlarla təltif olunmuşdur. 23 yaşından Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü olan Qafar Qərib "Gözlərsən məni", "Gözümə döydüyüm şəkil", "İçimizdəki qəhrəman", "Dünya üç bucaq imiş", "Gəy-dən üç alma düzdü", "Vətən dəşdən başlayırmış", "Qədim - yeni Naxçıvan", "İki qapı arasında" və s. adlı kitabları ilə dəfələrlə oxucuların gözü-nə qəlib.

Sözün, söza dayərdən yaranan bu esərləri bütönlükdə təhlil edərkən diqqətimizi mövzu, məzmun, ideya xüsusiyyətləri cəlb etməklə bərabər, şairin dili və üslub haqqında da fikirləşməli oluruq. Onun esərlərini dil təbiəti və səlis, səmimi və lakonikdir, eləcə də emosional-ekspressiv xüsusiyyətlərə malikdir. Şair esərlərində tətaliqoyadan uzaq olur, özünəməxsus deyim və duyum tərzii esərlərini daha da oxunaqlı edir. Qafar Qəribi yaxından tanıyanlar yaxşı bilir ki, o, sakit, yumşaq təbiətli, həlim xasiyyətlili, asta danışan bəndir, əmimə şeirlərində oduatlovlu, pafoslu, ulyankar misralar onun daxili etirazının, narahat ruhunun, nigaran düşüncələrinin əks-sədası kimi təzahür edir. Fikrimizə, Qafar Qəribin yaradıcılığı dil və üslub baxımından geniş şəklidə tədqiq olunmaqda layiqdir.

Q.Əribin poeziyasında milli hiss, xalqa, doğma torpağa bağlılıq, vətənpərvərlik duyğuları çox qüvvəlidir. O, bütövlükdə Vətənimizin bütün gələcəklilikləri vəfəd döfədn bədi nümunələr yaratmışdır. Doğma Naxçıvanımızın dününi və bu günü bərdə poetik düşüncələr də onun söz dünyasına özünəməxsus yer tutur. "Qədim-yeni Naxçıvanım" esərində əsas yeri tutan doğma yurdun tərənnümü, onunla qürur duymaq ovqatı digər belə nümunələr üçün də xarakterikdir:

*O "qədim şərq şəhəri"ndən
heç nə, heç nə qalmayıbdır.
Ele bil ki, bu yerlərdə
heç o şeylər olmayıbdır.
Geniş yollar, geniş küçə -
Şərqlə-Qəribin qovuşduğu,
Bir diyara dönüb indi
Naxçıvanım.
Her şəhəri, qəsəbəsi,
uçmaq kəndi
Naxçıvanım.*

Tanınmış şairin yaradıcılığında Naxçıvan mövzusunun müxtəlif yönərdən əks etdirən şeirlər çoxdur. Əsasən "Vətən dəşdən başlayırmış" (2009), "Qədim - yeni Naxçıvan" (2014), "Gözümə döydüyüm şəkil" (2020) və s. kitablarında doğma yurdun tərənnümü ideya və məzmun baxımından seçilirdi kimi, dil-üslub baxımından da diqqət cəlb edir. Qədim Naxçıvanın tarixi keçmişii ilə bugünkü büsəti üzvi əlaqədə tərənnüm edilmiş, bu torpağın, doğrudan da, "Nuhdan qalan" olduđu poetik cəhətdən əsaslandırılmışdır.

*Yaşmı yetər İlandağın yaşına?
Nələr qəlib Əlinənin başına...
Od əlanib torpağına, daşına.
Milyon ildir "Cəngi" çalır Naxçıvan,
Deyirlər ki, Nuhdan qalır Naxçıvanım!*
Şair Qafar Qəribin "Qədim-Yeni Naxçıvanım" və "Əlinca" poemaları mövzu-ideya baxımından olduğu kimi, dilinin axıcılığı ilə maraq kəsb edir. Naxçıvan dününiyi və bu gününü inkişaf aspektindən təqdim baxımından "Qədim-Yeni Naxçıvanım" poemasının xüsusi yeri var. Əsər klassik poemalar təsirli bağışlayaraq Naxçıvanın müdafiəsi və inkişafı bütün əməyini vermiş ulu öndər Heydər Əliyevə və digər şəxslərə həsr olunan giriş xarakterli bölmələr vardır. Naxçıvanın müasir görünüşünə, inkişafı və rifah vəziyyətinə nəzər salan şair burada müasirliklə köhnəlikni birləşdirir və bunun şəhərin ümumi fonuna xüsusi bir rəng, görkəm verdiyini diqqət yetirir. Müasir Naxçıvanı bütün tərəflərdən əks etdirən müəllif onun müasir vəziyyətini "nağılvan" adlandırır:

*Qalıbdı keçmişdə o kasib şəhər,
Büyükü Naxçıvan nağılvərdir.
Ər oğlu ar olur, qoyub qaçmadı,
Onu yaşadan da oğullarıdır.*

Beləliklə, özünəməxsus ictimai, siyasi və mənavi bir mərhələ təşkil edən müstəqillik dövründə Naxçıvanında ədəbi mühit inkişaf yolu keçmiş, ictimai inkişafına ayələşərək öz məzmununu və ideyasını ictimai-mənavi mülhiə əlaqələndirmişdir. Bu cəhətdən həm lirik poeziya, həm də ərşəyə qəlan poemalar Naxçıvanın keçdiyi inkişaf yolunu əks etdirən mənbələrə çevrilmişdir.

"Əlinca" poeması Naxçıvanın alınmazlığı qəlanına və əylməzlik simvoluna çevrilən Əlinca qəlanından bəhs edir. Daha çox lirik poema təsiri bağışlayan bu esərdə Əlincanın şanlı tarixi, Əlinca qəlanı və ətraf kəndləri haqqında əfsanə oxuculuq üçün maraq doğurur. Əlinca bayatları adlandırılan bayatı şəkilli şeirlər də bu motivləri özündə əks etdirməklə əsəri təmamlayır. O, bəzən həmin şeirlərdə dilin tarixi inkişaf yollarını yaşadan sözlərdən - dialekt və şivələrdən istifadə etməklə Azərbaycan dilinə korərdən bələdiyyəli sərbüf edir. həm də yeni lirik poema, həm də şeirlərində folklorik nümunə yaratmaqda dilin tarixi inkişaf yollarını yaşadan sözlərdən - dialekt və şivələrdən istifadə etməklə Azərbaycan dilinə korərdən bələdiyyəli sərbüf edir. həm də yeni lirik poema, həm də şeirlərində folklorik nümunə yaratmaqda dilin tarixi inkişaf yollarını yaşadan sözlərdən - dialekt və şivələrdən istifadə etməklə Azərbaycan dilinə korərdən bələdiyyəli sərbüf edir.

Qafar Qəribin lirikasında milli, tarixi mövzularla yanaşı, siyasi mövzularla da maraq bəyökdən istifadə edilir. Bu qəbildən olan şeirlərinin çoxunda ritorikdir. Şair bu qəbildən olan şeirlərini çoxunda ritorikdir. Şair bu qəbildən olan şeirlərini çoxunda ritorikdir. Şair bu qəbildən olan şeirlərini çoxunda ritorikdir.

*Bu köhnə Bilgəyayrının bir yerini
"Düzdəndik" gıyır hər gün.
Bu qəder "virus" a tab etməyəcək,
Çökəcək dünya bir gün.
Qafar Qəribin poetik dilini tədqiq edərkən üslubun yeniliyi və orijinallığı, özünəməxsus məcazlar sistemi, frazeoloji vahidlərdən, hikmətli sözlərdən, atalar sözü və məsallardan geniş istifadə etməsi onun xalq dilinə dərindən bələd olmasının bəzi izlədişi olmaqda yanaşı, sözün bədi-estetik səviyyəsinə yüksəldən məqam kimi qarşımıza çıxır:
Unutma, istəyir dünya dağla.
Nəmərd məlhəm qoymaz mərd yarasına.
"Min lənef" deyibdir axı babalar,
İlanın ağına, həm qarasına.*

*Heydərbəbə, köksümə dağ çəkirlər,
Gül bitirən yurduma turp əkdilər.
Haqq deyənə boğazından asırlar.*

*Addımbaş biza quyu qazırlar.
Fikrimizə, şairin poetik dilinin əsas cəhəti kimi Azərbaycan dilində mövcud olan atalar sözü və məsəllərə müdaxilə, bədi, estetik, emosional əlavə etməklə işlətməsi və həyatı təcrübələrinin ümumiləşdirilmiş nəticələri kimi hikmətli misraların bolluğu şairin bir şəxsiyyət olaraq yüksək intellekt səviyyəsi ilə əlaqədardır.*

Təhlil zamanı aydın olur ki, Qafar Qəribin yaradıcılığı hər zaman folklor örnəkləri ilə seçilir. Bu xüsusiyyət şairin dilinə özünəməxsusluq, milli kolorit, axıcılıq və səmimilik gətirir. "Bayatılar", "Duzdağ bayatıları" və "Xalça bayatıları" adlı şeirlərə folklor poetikasından istifadə onun dilinə özünəməxsus lirik-psixoloji çalar və xalqçılıq qatmışdır:

*Naxçıvanım - üz ağım,
Sinəmdə hər yüz dağım.
Şəfa paylar almağam
Bu torpaqdan Duzdağım.*

*Mən aşiq, Araz boyu.
Yüyür, qaç Araz boyu.
Ay ona, bir hana qə,
Eni düz Araz boyu.*

*Mən aşiq, ele, dünya!
Düşmüşük dilə, dünya!
Nə haqq var, nə ədalət,
Dağılsın bele dünya.*

Ədəbi dilin xalq dilindən təcrid şəklidə inkişafı mümkünmüşdür. Çünki xalq dilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri ədəbi dilin emosionallığını, fikir və düşüncələrin zənginliyini, poetikliyini təmin etmə imkanı yaradır. Məhz bu qarşılıqlı uyğunlaşma prosesində bədi fikir, ideya daha tez aydınlaşır:

*Yazıq qəlibim bir ömürdür,
Taleyimlə cəng ələyir.
Bir az "yat-yur" olsun deyə,
Dərdlərimə qan çiləyir.*

*Bu bədsuyum yağışlar
Ardınca gətirər qışı.*

*Canını götürüb qaçdı,
Güllərlə səngərə dölutək yağdı.*

Qaş düzdəndən vurub gözü çıxardıb, Donuz yalvarmaqda çıxmadı dərindən, Qəlibim yəsa yüklenibdi dərildə və s. ümumxalq yaradıcılığının gələcək fikir və fəadələrə bədi ruh vermək şairin dilinə oxunaqlı etməklə yanaşı, fikrin ifadəsi baxımından da qüvvəlidir.

"Bəzən şeirdə verilən ifadə (ritorik sual və təcəssüm) konstruksiyasının ilahə planını deyil, məzmun planının dəyişikliyi ilə ortaya çıxır". Belə ki, Q.Əribin də yaradıcılığında, demək olar ki, əksər şeirlərində mütləq ekspressiv təsdiqliyi və mütləq inkarlığı ifadə edən misralar qəbulatca ritörk sual misraları olsa da, məzmununa cavab tələb etməyən, cavabı özündən doğan misralardır:

*Dərdəndə ağırlıq saçım,
Qəlibimi kima açım?
Tələ, sənin əlindən
Bilmirəm hara qaçım?*

*Bir deyən olmalı belədir qayda,
"Atanın adından sənə nə fayda?".*

*Bir millət nə qəder yatarmış, Allah?
Yatdı ki, almanı Əjdaha yedi.*

Qafar Qəribin esərlərində bədi ifadə vasitələrinin də bəzilərinin araşdırılması şairin poetik dilinin üslubi məqamlarının, poetik dilinin xüsusi effekt yaradan vasitələrinin üzə çıxarılmasında əsas vasitə olduğunu müəyyən etməyə imkan yaradır. Onun yaradıcılığında işlənmə təzliyi ilə diqqət cəlb edən təzadların məxsusi üslubi məqamları var:

*Bala yarasından böyük dağ olmaz,
Ölüm qara olur, dönüb ağı olmaz.*

Qafar Qəribin yaradıcılığında antiteza isə daha geniş faktorları özündə cəmləşdirən üslubi fiqur kimi diqqət cəlb edir. Bu üslubi fiqur leksik-səmantik baxımdan onun "Xoşbəxtlik və bədbəxtlik" şeirində mələn daxilində həm mütləq, həm də nisbi antonimlərlə ifadə olunan antiteza yaradır və müxtəlif ziddiyyətləri anlayışları müqayisə yolu ilə bir-birinə qarşı qoyur:

*Heyatda tam xoşbəxt, tam bədbəxt hanı?!
Bədbəxt kim, xoşbəxt kim, bilirmir hələ...
"Xoşbəxt" var, xəbərsiz bədbəxtliyindən,
"Bədbəxt" var, hardasa xoşbəxtidir elə...*

Şair yaradıcılığında antonim sözlərdən, bir-birinə zidd olan fikirlər vasitəsilə bədi təzadlar yaratması ilə fikrin derinliyi, təsirliliyi nəal olur.

Qafar Qərib dərin duyğulu, dərin düşüncəli şairdir. Onu şeirlərini oxuduqca bədi köçürmənin qüvvəli olduğu bariz şəklidə özünü bürüzə verir. Çünki Q.Əribin hər hansı bir təbiət lövhəsini bədi boyalarla tərənnüm etmir, bəzəklilə sözlərlə də vəsf etmir. O, təbiət lövhəsini təcəssümü məzmun cəhətdən mənə köçürməsi ilə müəyyənləşdirir. Təbiətin insan duyğularına təsirinin ifadəsində sözün məcazi mənasının poetik imkanlarından biri kimi təcəssümlər təbiət və təbiət lövhələrini cəmləndirir:

*Xəzər adı dəniz deyil -
Yəni su, yəni da göz yaşımız.
Çünki ora Araz axır -
Həm o tayda, həm bu tayda
Nələr çəkib gör başımız...
Şairlər Allahın ən yaxın olan bəndələridirlər. On-*

lar söze söz qoşub, söze bədi ruh verib, cana getirib insan qəlibinə yol tapırlar. Şair ağrının diktesi ilə düşündür, üreyinin səsi ilə yazır, Qafar Qərib cəsəratlı və ulyankar olduđu qəder də kövrək şairdir. O, şeirlərində daim ürəkənd-ürəyə işiq aparməğa çalışsa da, bəzən haqsızlıqdan bir qəder kövrəlib:

*"Fi olmağ" arzusu bəzən
ən böyük arzumdur...
Dərdlərimi çəkməyə çünki,
İl gücü lazım olur.*

Bütün işliyi və nurlu insanlar belədir. Öz böyük-lüyü məqamında təvəzökarlıq edir. "Mən düşün qarə torpaqdan, Bir qara çıxmaq güyөрə" - şairin narahat duyğuları bu cür misralarda üzə çıxır.

Qafar Qəribin şeirlərində həyat həqiqətlərinin ümumiləşmiş ləfəsi ifadəsi əsasdır. Şair bədi sözün qüdrətini hikmətdə, onun hikmətlə birgə doğuluşunda görür:

*Dünya sifət otağı,
Həyat mənasız dər,
Önmüm "güm saaidir",
Çevirib qoymuşam tər.*

Şairlərin ömrünü maraqlı, sonu olmayan nağıla bənzədən şair "Cavan ölmək qorxusu" şeirində "Şair ömrü maraqlı bir nağıldır. Ölsə onun xatirələr qalacaq." şeirindəki misraları sanki "Bu nağılın ta dalı yox" şeiri ilə təmamlayır:

*Bu nağılın ta dalı yox,
Çevirməyə bir vail yox,
Anamın da o halı yox,
Bir də ləzəndə dəgə mənə.*

... hələ 30 yaşa haqlanmış gənc şairin 2004-cü ildə işiq üzün görən "Dünya üç bucaq imiş" adlı şeirlər kitabı bu səpkidə yazılmış şeirlərə və ya misralarına zəngindir:

*Eni uzandımdan böyükmiş dəmə,
Necə də uzunmuş bu ömür, Allah!
Bir ömür yaşadım mən,
Birca yaşla yarpağ ömrü.
Yazmışam solub gedirəm,
"Ölən ölür - Allah əmri.*

Onun yaradıcılığında bu cür kədərli notlarla akkordlanan, həznə bürünən, ürək parçalayan misraların qənağı nədir?!.. Yavuz Axundlunun təbircinə desək, "Ölüm növbəsinə" demək olar ki, "ərşlə-ferşlə sözbəşməsi ölməğinin səbəbi "Gənclik və zaman" qəzetinin "Qafar Qərib - 30" xüsusi buraxılışındakı "Şairin dilindən son söz əvəzi SEVGİ" (Məna yazılacaq olan "Nekrolog" a bir baxış) məqaləsini oxuduqdan sonra aydın olur: "Bu gün OTUZU geridə qoyuram. Əslində bu gün çox şeyi geridə qoyuram - ölümü, dərdi, "qüsurları", çinə qapanmağı, ümid-sizliyi və daha nələr... Özümle götürdüym, gələcəyə apardığım isə təkca sevgidir. Hər bir şeyə - Allah, Vətəna, anaya, Ona və daha kimlərə olan sevgim... Və bir də bu sayıqlarımın mənə olan sevgisi. Bu sevgi mənə yaşadacaq". Bəli, Otuzla sevgi ilə ayrılan şair Qırıxı da çoxdan yola salıb 50 yaşın dəvərində yəne SEVGİ ilə dolanır... Qafar Qərib bir şəxsiyyət, bir şair kimi pak və təmiz duyğulu bir insandır. İki sözü'nün bir "Sevgi" olan şairin mövzu dairəsi rəngarəng və genişdir: poeziya üçün əbədli mövzularından əla məhəbbət, təbiət gözəllikləri, insanın qurmaq, yaratmaq əşqi, xalq müdrikliyi, böyüye hörmət, düğmə nifrət, alın yazışma, layəqət və dəyanət, əla məhəbbət, insan xizlətdəki yaramazlıqların ifğası, torpağın bəreketli, gül-çiyyənin müftənedici ətri və s. və i. bütün bunlar onun yaradıcılıq manerəsinə daxil olsa da, onun yaradıcılığının əsas qəyasi bütün bəşəri varlıqlara, konkret və mücərədd məfhumlara qarşı olan sevgidir. Bu sevgiyə bədi ruh vermək üçün əla dilimizdə dərindən sevmək, onun yaradıcılığı imkanlarından istifadə etmək kifayətdir, çünki bütün sevgilərin başında əla dilimizə əla məhəbbət dilə gəlib, bütün sevgilər bu dilin gözəllikləri ilə izhar olunur, şairin misralarında dil açır. Dilimizizin gözəlliklərində bədi imkanlarından bacarıqla istifadə etmək şairə vətəni Allah verir.

Qafar Qərib "Görürəm ki, "bekəra" yazıram", - desə də o, sözlün əks mənasında, qələmə dörd ələ sarılan, yazmaq xatirinə deyil, fitrəten - Allah vergisi ilə, üreyinin səsi, ağrının diktesi, təfəkkürün gücü, məntiqinin yozumu ilə yazan şairdir:

*Söz necə yarandı? - deyə sorular,
Sözün söz olmasa söze sığmayır.
İlahi paydır, söz həqədan gəlib,
Qar-yağış deyildir, gıydan yağmayır.*

Onun sanət dünyası ilə yaxından tanışlıq göstərir ki, şair həç kimin arıncına gəlməmiş, özünəxas qəlibi və üslubu ilə seçilmişdir. "İşlərin qəribəsi "Qərib"əm deyər çox vaxt

Mənim baxtımə düşür" - deyən Qafar Qəribin "şairlik" alin yazısıdır:

*Maraqlı kitabdır bu "Alın yazım",
Bir vərəqə oxunur gündə ən azı.
Baxıram, dəyəsən, "Mündəricat"da
"Ölüm fəmanı" dir sonucunu yazı.*

Şair üçün ən böyük hədiyyə, hörmət, izzət onun qorunan, yadda qalan sözləri, misralarıdır:

*Bilirmirəm həyatda qazancım nədir,
Dumanımı qazandırdım, çənmi qazandırdım?
Görən bu hörməti, bu ehtiramı
Mənim seirimimi, məni qazandırdım?*

*Her şəhər halımı sorur tanışlar,
Məni düşünəndir mindi, necədi...
Özümə bir dəfə soruşmamışam:
-Ay Qafar, necəsən, kəlin necədi?!*

Qafar Qərib bütün yaradıcılıq boyu əqidesinə, məramına, doğru bilidliyi həqiqətlərə sadıq qalan, qələminə xeyvənt əməyən, başlağıdı kimi yuli olan söz əhliidir:

*İllər ötdü... Amma ki, mən
Dəyişmədim zərə qəder,
dəyişmədim, lap əmin öl
Dəyişən bir bu zamanıdır,
Ele bir də dediyin YOL...*

Nəticə olaraq qeyd edərk ki, Qafar Qəribin yaradıcılığının dili təbiət və səlis, səmimi və lakonikdir. Bəzi məqamlarda emosionallıq o qəder güclü olur ki, "Edam költüyü" ilə "dərdləşən" şairin əlindəki qələm qılınca çevrilir, o bu məqamda ümumxalq dilinin ən dərin qatlarına enir, ən təsiri söz və ifadələr seçməklə şeirin təsir gücünü artırır.

Q.Əribin esərlərini linqvistik təhlili göstərir ki, əyni zamanda, sözün bədi-estetik səviyyəsinə yüksəldən frazeologizmlər, bədi təsvir və ifadə vasitələri onun yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Bu onun qələminin, üslubunun, sənətkarlığı xüsusiyyətinin göstəricisi olmaqda yanaşı, həm də şair düşüncəsinin, dünyagörüşünün təyini edən məziyyətdir. Bu halda haqlı olaraq demək olar ki, onun özünəməxsus üslubu, deyim və duyum tərzii var. Ümumiyyətlə, Q.Əribin dil ədəbi və xalq dilinin bütün qanunauyğunluqlarını özündə təcəssüm etdirir.

ƏBÜLFƏZ QULİYEV,
AMEA-nın müxbiri üzvü

ZÜLFİYƏ İSMAYİL,
Dərsli
AMEA Naxçıvan Bölməsi